

1945-1975

30 godina zaštite spomenika kulture
u okviru proslave oslobođenja Jugoslavije
međunarodna godina arhitektonske baštine

30 година заштите споменика културе
у оквиру прославе ослобођења Југославије
међународна година архитектонске баштине

30 let spomeniškega varstva
v okviru proslave osvoboditve jugoslavije
mednarodno leto arhitekturne dediščine

30 години заштита на спомениците на културата
во рамките на прославата на ослободувањето на Југославија
меѓународна година на архитектонската тековина

Plakat proslave, rad M. Vipotnika.

Affiche de la commémoration par M. Vipotnik.

Trideset godina zaštite spomenika kulture u Jugoslaviji¹

Vlado Mađarić

Poznato je da se prostori koje obuhvaća SFR Jugoslavija nalaze na raskrsnici mnogih svjetskih puteva i tokova raznih historijskih migracionih kretanja, kao i na raskršću geografskih i duhovnih koordinata: Mediteran—Kontinent; Istok—Zapad. Na tom se području graniče i sukobljavaju, isprepliću se, križaju i međusobno oplođuju najrazličitije i veoma značajne povijesne, društveno-ekonomske, političke, vjerske i kulturne tendencije, utjecaji i zbivanja. U sklopu evropskih zemalja, ovi naši prostori su zbog svega toga predstavljali jedan stalno živi i specifični faktor, koji je uvijek na svoj način stimulirao sve ljudske kreativne snage i moći, te svojstveno tome utjecao i na bogatstvo i na osobitosti ispoljavanja, manifestiranja, izražavanja i opredmećivanja tih snaga.

Spomenici kulture Jugoslavije, od predhistorije do najnovijih vremena, i po svojem broju i raznovrsnosti, po svojim kvalitetima, vrijednostima i značenju, o svemu tome nam najrječitije govore. Oni nam o tome pružaju najneposrednija, a često i najdublja svjedočanstva. Oni predstavljaju pouzdane izvore najsvestranijih spoznaja o brojnim i burnim razvojnim tokovima ljudskog društva i stvaralaštva čovjeka na ovom tlu. Oni su, u stvari, najautentičnija svjedočanstva i poruke cjelokupne historije svih tih tokova. Po tome Jugoslavija spada među najinteresantnije i najatraktivnije zemlje u Evropi.

Otkrivanje cjelokupne ove naše kulturne baštine, svestrano proučavanje i upoznavanje tog nasljeđa, te njegova objektivna i svestrana valorizacija, što potpunija zaštita i čuvanje autentičnosti i integriteta njegovih dokumentarnih vrijednosti i spomeničkih svojstava uopće, kao i njegovo prezentiranje u odgovarajućem i što autentičnijem vidu, njegovo što veće aktiviranje i uključivanje u suvremeni život — sve to je najpouzdanija osnova i današnjeg i budućeg čovjeka za njegova nastojanja i napore da što bolje upozna i što dublje prođe u povijesne, daleke početke, izvore i korjene svojeg života, postojanja i razvitka, svojih vlastitih misli i svoje svijesti o sebi i svijetu u kojem živi, svojeg stvaralaštva i vlastitih dostignuća, uk-

ratko, svega onoga što nas je učinilo ovim što jesmo. Na temeljima vlastite kulturne baštine najpouzdanije se razvija i vlastita svijest o sebi kao narodu, naciji, kao i svijest o svijetu u kojem je jedan narod živio i živi, u kojem se formirao, razvijao i napredovao. Nema ni istinske nacionalne svijesti, ni pravog patriotizma, bez oslanjanja i temeljenja na vlastitu historiju i vlastitu kulturnu baštinu, te na izgrađenu svijest o toj baštini i o njenom značenju. Jer ljudi uvijek sami stvaraju svoju historiju, koristeći se i boreći se sa više ili manje upornosti, oštroumnosti, talenta i stvaralaštva — kako sa datim prirodnim, geografskim i klimatskim uvjetima, tako i koristeći se s već ostvarenim i zatečenim dostignućima, kao i sa zatečenim materijalima, na time pruženim mogućnostima i na svemu tome stvorenim tradicijama. Na to je, uostalom već poodavno, u najširem smislu ukazao i Marx svojom tezom da ljudi svoju historiju »ne prave po svojoj volji, ne pod okolnostima koje su sami izabrali, nego pod okolnostima koje su neposredno zatekli, koje su date i naslijeđene«.

Spomenici kulture su zato autentični izraz i dokaz ljudskog rada i djelovanja kojim se čovjek ne samo stalno potvrđuje, nego istovremeno svojim iskustvima, novim spoznajama i stvaralaštvom on neprestano i nadržava ono što je već stvoreno od ranijih generacija, da bi, zatim, to što je novostvoreno bilo opet podvrgnuto procesima i zakonima spoznaje novih generacija.

Spomenici kulture tako ujedno dokazuju da nova ostvarenja i dostignuća, nove vrijednosti, ne negiraju prethodna dostignuća, ostvarenja i vrijednosti. Prošlost koje se odričemo i koju negiramo, to su, prije svega, neljudski proizvodni i društveni odnosi, a ni u kojem slučaju to nisu, niti mogu biti, stvaralačka dostignuća prošlosti. Naprotiv, ta dostignuća moramo znati, i naučiti vrednovati, cijeniti i čuvati kao značajnu komponentu našeg suvremenog života i razvitka čovjeka i društva — komponentu, koja je u toliko značajnija u koliko je to društvo progresivnije i kulturnije. Jer ta dostignuća naših predaka su i dokumenti i elementi progresa koji su uvijek utjecali i na daljnji razvoj, a time i na razrješavanje brojnih suprotnosti minulih društveno-ekonomskih formacija i sistema. Ona su uvijek aktivni element i značajni fak-

¹ Referat održan na Svečanoj akademiji 11. decembra 1975. godine u velikoj sali Kolarčevog narodnog univerziteta, u Beogradu.

tor promjena koje su predstavljale daljnje korake u progresu, u očovječavanju čovjeka uopće, a posebno u rađanju i oformljavanju njegove ljudske svijesti koju je on izgrađivao i izgrađuje o sebi i o svijetu, kao i o svojem postojanju i ulozi u tom svijetu.

Spomenici kulture zbog toga i nisu samo dokumenti o samima sebi, nego su i izvor spoznaje o toj, upravo spomenutoj, svijesti i toku njenog razvoja, izvor spoznaja i tumačenja ne samo ostvarenih dostignuća samih za sebe, nego i misli i osjećaja iz kojih su se ona rađala, kao i odnosa tih misli sa tadašnjim stvarnim materijalnim procesima.

Spomenici su zato izraz ukupnosti svih uvjeta koje su generacije ljudi neposredno zaticale — uvjeta, koji su se tim generacijama nametali, koji su im se istovremeno i odupirali, ali ih i inspirirali i stimulirali u njihovom djelovanju i stvaranju novog. Spomenici zato sačinjavaju i predstavljaju »i esenciju čovjeka, ne a priori, niti već gotovu, nego u razvoju, u stalnom obogaćivanju« (Garaudy).

U svojim sadržajima, vrijednostima, kvalitetima i značenjima, spomenici kulture imaju, razumije se, i svoje granice. Ali s obzirom na čovjeka koji ih doživljava, proučava, spoznaje, valorizira i interpretira, oni istovremeno predstavljaju i sadrže i nešto beskonačno. Jer oni zapravo nemaju i ne dostižu svoj puni smisao, odnosno svi njihovi sadržaji, vrijednosti i značenja ne mogu se do kraja iscrpiti individualnim »mojim«, pa čak ni sa svima našim dosadašnjim spoznajama i interpretacijama. Oni svoj puni smisao dobivaju i imaju ne s nekom određenom trenutnom datošću, nego sa svim onim mogućim, potencijalnim, što se još može otkriti i doživjeti i što na taj način postoji kao realna mogućnost neprekidnog i tako reći beskonačnog otkrivanja, a ovo opet kao poticaj i nadahnuće za neprekidno i tako reći beskonačno stvaranje novog, boljeg i ljepšeg.

Spomenici kulture su tako ujedno i dokaz da historija ima svoj određeni smisao, da ljudska egzistencija predstavlja stalan stvaralački čin, stalnu borbu za novo, bolje i ljepše — u čemu zapravo i jest smisao povijesti čovjeka i ljudskog društva. Oni time dokazuju da ta povijest — parafrazirajući Garaudy-a — nije ni proizvoljna, ni podvrgnuta automatizmu djelovanja zakona nužnosti, da nju prave ljudi sami, djelujući racionalno i slobodno, što znači ne suprotstavljajući se ni umu, ni mašti, ni zakonima nužnosti. Spomenici kulture sadrže i izražavaju upravo takav smisao historije.

Iz svega rečenog proizilazi i nužnost i smisao i značenje svestrane zaštite i čuvanja spomenika kulture kao neponovljive i neprocjenjive nacionalne i svjetske kulturne baštine i kao vrijednosti u okviru kojih sve devastacije i uništenja predstavljaju nenadoknadive gubitke za društvo.

Otuda i nužna obaveza i odgovornost društva i svake nacije da svoje spomenike kulture čuva i sačuva i za buduće generacije, da uloži maksimalne napore i da poduzima sve neophodne mjere u

cilju što punije i što svestranije zaštite svojeg kulturnog nasljeđa.

Otuda i neophodnost i smisao i značenje postojanja i djelovanja odgovarajuće specijalizirane stručne službe, kojoj zajednica povjerava obavljanje svih onih složenih i odgovornih poslova i funkcija koje suvremena zaštita spomenika kulture iziskuje.

Stara Jugoslavija se prema spomeničkoj baštini odnosila potpuno neodgovorno. Osnivanju i razvijanju neophodne posebne i specifične organizacije službe zaštite spomenika kulture ona nije posvetila nikakvu brigu i pažnju. Ona je čak gotovo u potpunosti zanemarila i one već postojeće stručne organe spomeničke zaštite koje je naslijedila od nekadašnje Austro-ugarske države, kao već oformljene začetke organizacije takve stručne službe.

Pored toga, u bivšoj Jugoslaviji je vrlo ozbiljnu teškoću predstavljalo i nepostojanje odgovarajućeg zakona i zakonskih osnova za poduzimanje, razvijanje i provođenje sistematskih mjera i aktivnosti u cilju zaštite spomenika kulture.

Sasvim suprotno tome, bitno drugačiji odnos prema spomenicima i kulturnom nasljeđu uopće, pokazala je i pokazuje nova Jugoslavija. Već 20. februara 1945. godine — dakle još u toku rata! — Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije donosi svoju posebnu »Odluku o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina«. Ta je Odluka tada imala zakonsku snagu i značenje. A odmah po završetku rata, 23. jula iste godine, donesen je i obnarodovan i naš prvi odgovarajući Zakon — »Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodničkih retkosti Demokratske Federativne Jugoslavije«. Uz izvjesne izmjene i dopune taj je Zakon zatim usklađen s tadašnjim novim Ustavom i objavljen 4. oktobra 1946. godine kao »Opšti zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih retkosti«.

Na tima zakonskim osnovama dolazi odmah i do osnivanja i organizacije specijalizirane službe zaštite spomenika kulture, do uspostavljanja, organizacije i razvijanja specifične mreže organa te službe, u vidu osnivanja i organiziranja zavoda za zaštitu spomenika kulture, odnosno konzervatorskih zavoda, u svima našim republikama, a ubrzo zatim i u autonomnim pokrajinama. U to vrijeme dolazi i do osnivanja Saveznog (kasnije Jugoslavenskog) instituta za zaštitu spomenika kulture. Ta se mreža, otada pa sve do danas, stalno dalje razvija i upotpunjava osnivanjem novih zavoda — regionalnih, općinskih, međuopćinskih i gradskih — kao i neprekidnim usklađivanjem i modificiranjem svoje organizacije, njenog djelovanja i funkcioniranja, zavisno od novih potreba i novih uvjeta, proizašlih kako iz objektivnih potreba zaštite samih spomenika, tako i iz promjena našeg društveno-političkog, državnog i pravnog sistema i uređenja.

Na istim ovim zakonskim osnovama veoma brzo je došlo i do donošenja posebnih, republičkih

zakona o zaštiti spomenika kulture, a kasnije i do zakona autonomnih pokrajina, na bazi i u skladu sa specifičnim potrebama svake pojedine naše republike, odnosno autonomne pokrajine. I svi ti zakoni također su podvrgnuti stalnom procesu svojeg razvoja, stalno se nadopunjuju, noveliraju i usklađuju sa već spomenutim potrebama i uvjetima, a posebno s onima koji proizlaze iz promjena našeg Ustava.

Kao što je poznato, našoj je zemlji svojstven stalan proces dosljednog razvijanja socijalističkih odnosa i izgradnje istinskog socijalizma uopće. U društveno-političkom, ekonomskom, kao i u samom državnom i pravnom sistemu dešavaju se krupne promjene. Bit tih promjena je sve veća decentralizacija i demokratizacija, te razvijanje samoupravljanja — proces suštinskog proširivanja i produblivanja socijalističke demokracije na svima područjima društvenih djelatnosti i života.

U početku, u uvjetima administrativno-operativnog rukovođenja i upravljanja cjelokupnim prosvjetnim i kulturnim životom od strane organa državne uprave, razne administrativne forme organizacije i rada, te administrativne mjere i postupci, davali su u mnogom pečat i našoj službi zaštite spomenika u cjelini. Isami organi zaštite i rad njihovih aparata imali su također u mnogom administrativni karakter.

Razumije se da je sve to bilo neodrživo i nepojivo s novostvorenom situacijom i uvjetima kakvi su nastali u društveno-političkom i ekonomskom životu Jugoslavije ubrzo poslije 1948, a naročito kasnije. Ti novi uvjeti zahtijevali su u ovom našem slučaju, prije svega, korjenito raskidanje sa administrativno-operativnim načinom rada, rukovođenja i upravljanja na području zaštite spomenika kulture. A ovo, opet, zahtijevalo je višestruku decentralizaciju i deetatizaciju. Tako su poslovi zaštite spomenika već po logici same stvari, nužno morali u svojoj biti prijeći u »nadležnost« republika.

Osim toga, briga za čuvanje i održavanje spomenika, te za njihovo uključivanje u život, za organizaciju odgovarajuće specijalizirane službe, za obrazovanje odgovarajućih stručnih kadrova, kao i za stalno unapređivanje svih odgovarajućih djelatnosti i službe u cjelini, također po logici same stvari, ne može biti isključivo briga, odnosno funkcija države i državnih organa, ili samo pojedinih državnih ustanova i resora. Kao zadatak od prvorazrednog značenja za zajednicu, ta je briga u stvari jedan velik, specifičan i vrlo odgovoran općedruštveni zadatak. Ona zato i spada u red izrazito društvenih obaveza i dužnosti, te prava i funkcija. To je i u interesu samih spomenika i njihove zaštite, jednako kao što je to i u interesu kulture i nauke, i kulturnog života zajednice uopće.

Na toj liniji i u tom smislu, u našim zakonima o zaštiti spomenika kulture vrlo rano je npr. došla do izražaja odredba o potrebi i mogućnostima osnivanja i stalnog djelovanja raznih odbora, savjeta, ili sličnih organa društvenog upravljanja spomenicima, koji mogu na sebe preuzeti vršenje

određenih poslova u vezi sa čuvanjem i cjelokupnom brigom o redovnom i pravilnom održavanju spomenika, kao i brigom o njihovom upravljanju i njihovom korištenju, njihovom aktiviranju i davanju odgovarajućih im funkcija u suvremenom životu. Spomenuti zakoni otvaraju također i mogućnosti da ovakvu domaćinsku brigu o spomenicima preuzimaju i postojeće društvene, ili društveno-političke organizacije, odnosno posebne društvene organizacije koje bi se osnivale s istom svrhom za određene spomenike, ili grupe spomenika, ili spomeničke cjeline.

Osim ovakvih društvenih organa upravljanja spomenicima, za čije osnivanje i djelovanje postoje još veoma velike i još nedovoljno iskorištene mogućnosti, u nekim republikama postoje i posebni republički Savjeti za zaštitu spomenika kulture. To su zapravo, kako po svojim kompetencijama, tako i po svojem sastavu, najviši republički društveno-stručni organi zaštite spomenika. Oni npr. mogu utvrđivati i propisivati jedinstvena i za čitavo područje republike obavezna načela i stručne normative u radu na zaštiti spomenika kulture, mogu razmatrati sva značajnija i aktualna opća pitanja iz oblasti spomeničke zaštite, te davati stručna mišljenja i preporuke u cilju što boljeg rješavanja takvih pitanja, ili u cilju unapređivanja konzervatorskih djelatnosti i rada službe zaštite spomenika u cjelini. Oni također mogu razmatrati i određena sporna pitanja u vezi sa zaštitom spomenika, te davati i o takvim pitanjima svoje mišljenje i prijedloge za njihovo rješenje.

Danas pak, na temelju novih ustava, a posebno na temeljima Zakona o samoupravnim interesnim zajednicama, pružaju se nove, još značajnije i daleko mnogostranije mogućnosti razvoja djelatnosti na planu zaštite spomenika kulture, na zaista demokratskim i najširim samoupravnim osnovama.

Uzimajući sve to u obzir, možemo s punim pravom reći da ovakve pravne osnove ove naše službe i svih djelatnosti na zaštiti spomenika kulture u svojim najbitnijim i principijelnim postavkama spadaju u najnaprednije zakonodavstvo te vrste u Evropi. A slično je i u pogledu na organizaciju službe, na osnove i načela na kojima je ona zasnovana i na kojima se razvija. To se u prvom redu odnosi na decentralizaciju i demokratizaciju službe i svih zaštitnih djelatnosti, te posebno na uvođenje društvenog upravljanja, odnosno samoupravljanja u čitavu ovu oblast.

Decentralizacija i deetatizacija službe, te samoupravljanje u radnim organizacijama u oblasti zaštite spomenika kulture, bez sumnje su donijeli i pružaju daleko veće slobode i mogućnosti djelovanja tih organizacija i stručnjaka u njima od onih (sloboda i mogućnosti) koje su postojale u okvirima i uvjetima etatističkih i administrativnih oblika i načina rukovođenja i upravljanja tim organizacijama i poslovima zaštite spomenika. No, to je, međutim, jedna strana stvari. Istovremeno, ovi novi uvjeti donose i mogućnost i opasnost da se decentralizacija i samoupravna prava krivo shva-

te i krivo upotrijebe. Posljedica toga je izvjesna rascjepkanost službe, nedovoljna suradnja među zavodima i nedovoljna usklađenost njihovih akcija, stanovito zanemarivanje, pa čak i otsustvo općijih i dugoročnijih planova rada i razvoja zavoda i službe kao cjeline, izvjesna zatvorenost i začahurenost zavoda u uske okvire svoje struke i u teritorijalne granice područja svojih djelatnosti. Iz ovakvih opasnosti i tendencija stanovitog partikularizma proističe i niz drugih negativnih posljedica, kao što su: tendencije i pojave stručne, pa i ekonomske anarhičnosti, slaba mogućnost efikasne kontrole, naročito kontrole stručnog rada, racionalnosti metoda, postupaka i trošenja sredstava, te slabljenje, ili čak i odsustvo jedinstvene politike zaštite spomenika kulture.

Nasuprot takvim tendencijama i opasnostima, sama priroda zaštitnih djelatnosti i dobro funkcioniranje službe zaštite, suvremena nauka na kojoj bi se cjelokupna ta djelatnost morala temeljiti, suvremena tehnika, tehnologija i organizacija rada, neophodnost racionalne podjele rada, kao i nužnost koordiniranja i planiranja zaštitnih djelatnosti i razvoja službe, nužnost stručne suradnje između samih zavoda, te ovih sa drugima srodnim stručnim ustanovama, neophodnost razmjene iskustava i uzajamne povezanosti u tom smislu, opća korist od takve povezanosti i suradnje, kao i od međusobnih utjecaja putem razmjene stečenih iskustava — sve to i zahtijeva i predpostavlja i odgovarajuće integracione procese, kao objektivno potrebna i nužna kretanja u oblasti zaštite spomenika kulture.

Tome u prilog, pored ovih stručnih razloga i argumenata, govori i sam sistem samoupravljanja za sebe. Jer van svake je sumnje da smisao i cilj samoupravljanja i samoupravnih prava i odnosa nije u partikularizaciji, nego, osim svega drugog i u što boljoj i što svrsishodnijoj organizaciji i funkcioniranju čitave službe i djelatnosti o kojima je riječ.

Otuda nužno proizilazi i potreba samoupravnog konstituiranja odgovarajućeg posebnog organizacionog mehanizma za odlučivanje u odnosu na cjelinu ove oblasti i službe, prvenstveno u okvirima svake republike, a i Jugoslavije kao cjeline — mehanizma za zajedničko i ravnopravno razmatranje i rješavanje određenih općih i zajedničkih pitanja od interesa za sve organe i institucije koje rade na zaštiti spomenika kulture, za usklađivanje rada, razvoja i interesa svih ovako udruženih ustanova s gledišta interesa službe kao cjeline, te za druga slična pitanja.

U odsustvu ovakvog samoupravnog mehanizma, u republikama su kao instrumenti za usklađivanje interesa cjeline najčešće intervenirali odgovarajući »nadležni« državni organi. No, oni su u gl. u tom smislu djelovali povremeno i, razumije se, kao mehanizmi izvan same te oblasti i službe, više kao »forumi odozgo« i u neku ruku kao otuđeni centri odlučivanja. Zato oni u svojem djelovanju i nastojanjima nisu ni mogli biti dovoljno djelotvorni i uspješni.

Veće mogućnosti u tom pogledu pružaju Zajednice zavoda za zaštitu spomenika kulture, koje su u nekim republikama već osnovane, i koje, kad se čvršće konstituiraju i bolje uhodaju, obećavaju daleko bolje rezultate i mnogo veću efikasnost u suzbijanju navedenih negativnih tendencija i pojava, te u rješavanju pitanja od zajedničkog interesa za sve udružene zavode i za oblast zaštite spomenika uopće. Sličnu pozitivnu ulogu u istom smislu u mnogom mogu imati i već spomenuti republički Savjeti za zaštitu spomenika kulture, posebno pak Samoupravne interesne zajednice, naročito u nekim pitanjima.

Maksimalno korištenje ovakvog udruživanja, te samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja nužno će voditi na jedan novi način do čvršćeg povezivanja i jedinstvenijeg djelovanja svih faktora odgovornih za zaštitu spomenika kulture.

Pri svemu tome moramo istaknuti i ulogu i odgovornost naših republika u odnosu na čitavu spomeničku baštinu, na kulturno nasljeđe uopće, na njegovo čuvanje i zaštitu, kao i na cjelokupnu politiku te zaštite. Tu mislimo na ulogu svake republike — ne toliko kao države, nego prvenstveno kao samoupravne zajednice. Jer ta je njena uloga još uvijek velika i sigurno će još dugo biti potrebna. A u skladu s tim pak morat će se razmotriti i utvrditi i uloga drugih društveno-političkih zajednica u području zaštite spomenika kulture, koja je u samoupravnom društvu također veoma značajna. To se naročito odnosi na naše općine i mjesne zajednice. U uvjetima delegatskog sistema, te djelovanjem delegatskih skupština i novih samoupravnih mehanizama uopće u okviru spomenutih društveno-političkih zajednica, od mjesne zajednice i općine do republike, kao i putem samoupravnih interesnih zajednica, moći će se zaista najbolje i najefikasnije provoditi u život sve bitne objektivne potrebe i interesi društva kao cjeline. U ovom našem slučaju to znači i potrebu i mogućnost svjesne akcije društva usmjerene na: likvidaciju sektorskih gledanja i tretiranja oblasti i službe zaštite spomenika kulture; likvidaciju dosadašnjeg društveno-ekonomskog položaja te službe; na likvidaciju dezintegriranih i parcijalnih akcija, a posebno takvog planiranja zaštitnih djelatnosti i službe; na postizavanje što višeg stupnja koordinacije i sklada između svih društvenih akcija i faktora koji predstavljaju integralne i konstitutivne elemente cjelokupne izgradnje i razvoja društva kao jedne harmonične cjeline; na tome odgovarajuće društveno i prostorno planiranje, u kojem će na adekvatan način biti ugrađeno i planiranje zaštitnih djelatnosti i razvoj zaštitne službe; na likvidaciju stihije, te parcijalnih i efemer-nih rješenja; a za što jasnije perspektive, te za što određenije utvrđivanje zaista objektivnih i realnih mogućnosti i potreba daljnjeg razvoja, što znači i za utvrđivanje odgovarajućih obaveza prema budućnosti, koja u našoj današnjosti ima svoje sasvim određene pretpostavke i uvjete.

Jugoslavija je, kao što je to već istaknuto, izvanredno bogata spomenicima kulture — i po njihovoj raznovrsnosti i broju, kao i u pogledu njihove pripadnosti povijesnim epohama i stilovima. Njeni spomenici, od kojih su mnogi čak i svjetskog značenja, često su jedini tragovi i svjedočanstva o burnoj prošlosti i zbivanjima na ovome našem tlu, o uvjetima i načinu života, o ekonomskim prilikama, privrednim djelatnostima i društvenim odnosima, te o kulturnom razvoju i umjetničkim ostvarenjima njenih stanovnika, koji su uvijek, pa i pod najtežim okolnostima i uvjetima političkog, ekonomskog i kulturnog pritiska, znali na svima područjima života stvarati autohtona djela i dostignuća velikih, čak i izuzetnih vrijednosti.

O tome nam najuvjerljivije i najneposrednije svjedoče:

— brojna paleolitska i neolitska arheološka nalazišta;

— vrijedni spomenici grčke, helenističke, i rimske kulture;

— nalazišta i spomenici iz prošlosti Ilira, seobe naroda, a posebno seobe Slavena;

— spomenici ranog kršćanstva, te naročito spomenici formiranja i razvoja naših narodnih država;

— ostaci i primjeri srednjovjekovnih tvrđava i gradova, a isto tako i građevine i kompleksi srednjovjekovnih crkava i samostana;

— brojni spomenici predromanike, romanike, gotike, renesanse, baroka, te novijih stilova i epoha — sa veoma značajnim objektima i ostvarenjima crkvene i profane arhitekture, kao i slikarstva, plastike i drugih predmeta koji su njen sastavni dio;

— urbane i ruralne spomeničke aglomeracije i cjeline, posebno vrijedne i značajne zbog raznovrsnosti njihovih tipova, te specifičnosti i kvaliteta izvjesnih rješenja i dostignuća;

— izraziti primjerci feudalnih zankova, dvoraca i kurija;

— spomenici rijetko bogatog i raznovrsnog narodnog graditeljstva i narodnog stvaralaštva uopće, koji kao svojevrsna »suprotnost«, ili »kontrapunkt« spomenicima »oficijelnih« kultura predstavljaju, po svojoj originalnosti i svojim specifičnostima, jedan zaseban kvalitet i opus izuzetnih vrijednosti;

— spomenici koji dokumentiraju i govore o oblicima, granama i načinu privređivanja, o privrednom razvoju i njegovim specifičnostima, o fazama i stupnjevima ekonomskog razvitka naroda na područjima Jugoslavije;

— bogatstvo pisanih arhivskih dokumenata i građe, bibliotekskih spomeničkih predmeta, naučnih zbirki i sličnih kolekcija, te pokretnih kulturnih dobara uopće; i na kraju,

— spomenici radničkog pokreta i naše Narodno-oslobodilačke borbe i Revolucije, koji po svojoj izvornosti i vjerodostojnosti predstavljaju neprocjenjivo vrijedne dokumente i svjedočanstva o svoj veličini i značenju borbe naše radničke klase i naših naroda za svoju punu slobodu.

Ovo naše kulturno blago i bogatstvo u prošlosti je često stradavalo i mnogo uništavano. Naročito u ratovima ono je bilo izvrgnuto bezobzirnim devastacijama, razaranju i razvlačenju. Posebno pak u toku fašističke okupacije ono je u znatnom svojem dijelu bilo predmet pljačke i nasilnog iznošenja van naših granica.

Prepušteno od pradavnih, pa sve do novijih vremena, u velikoj mjeri stihiji i nebrizi, to je blago propadalo i uslijed toga. Ako se u novije vrijeme o njemu i počelo voditi računa određenim mjerama i nastojanjima države — pod tuđinskom vlašću, u zemlji u kojoj se nacionalna svijest tek budila, naši su se spomenici kulture često ignorirali i podcjenjivali, ili pak lažno valorizirali, sa ciljem da se upravo u njima traže i pronađu argumenti i potvrde za opravdanost tuđinske vlasti i dominacije.

Poseban doprinos nebrizi prema spomeničkoj baštini dala je stara Jugoslavija, što je već ranije istaknuto.

Zahvaljujući pak ovakvom, zatečenom stanju, i objektivni životni procesi i kretanja, koji se naročito intenzivno odvijaju u novoj Jugoslaviji, također na svoj način ugrožavaju našu spomeničku baštinu, a time i pitanje njezine zaštite potenciraju u velikoj mjeri. Proces dubokih i korjenitih preobražaja uopće, snažan tempo privrednog razvitka i njegova dinamika, a posebno tempo i zamah u industrijalizaciji zemlje, time uvjetovane brze i velike promjene u strukturi stanovništva, nagli porast broja stanovnika gradova, te proces urbanizacije zemlje i sve većeg broja naselja, kao i sve većeg dijela stanovništva, potreba brze i moderne izgradnje industrijskih i privrednih objekata, te stambenih i javnih građevina, potrebe novih suvremenih komunikacija u zemlji, kao i modernih saobraćajnica u naseljima — sve to, sasvim prirodno, rađa i svoje adekvatne i dalekosežne posljedice, unutar kojih su ovdje za nas posebno značajne one koje se odnose na spomenike kulture.

Naime, pojedini spomenički objekti, a posebno spomeničke aglomeracije i naselja kao cjeline, u mnogom su spomenutim procesima, kretanjima, promjenama i vidovima izgradnje neposredno ugroženi. Mnogi spomenici su tako već uništeni ili oštećeni, jer su stajali na putu brzim, često jednostranim, a ponekad i nedovoljno promišljenim rješenjima. To naročito dolazi do izražaja u odnosu prema spomeničkim urbanim i ruralnim cjelinama. Ta vrsta spomenika kulture je akutno izvrgnuta devastacijama, rušenju i oštećivanjima. Spomeničke aglomeracije su ponekad i bezobzirnim regulacijama izložene upravo neodoljivim i uništavajućim pritiscima, i često se pustoše i ranjavaju u samome svojem historijskom tkivu.

Uz ovakve, objektivne okolnosti i uvjete, objektivne životne procese koji izazivaju i dovode do neposrednih ili posrednih ugroženja i opasnosti za spomenike, postoje i djeluju također i — nazovimo ih tako — subjektivne slabosti samih stručnih službi, koje sa svoje strane već i onako teško

stanje i ugroženost ovih spomenika još više pogoršavaju.

Konkretno govoreći, naša mlada služba zaštite spomenika kulture, uz neminovne teškoće svojeg razvoja i bez dovoljno stručnih kadrova, nije ni mogla dočekati spremna i pripremljena ovaj brzi i dinamični razvitak koji se od rata pa nadalje odvija na svima područjima našeg života. To se možda najviše manifestira u sporosti obavljanja, odnosno čak i u neobavljanju poslova koje je naročito baš urbanizacija postavila pred tu službu. Zbog toga, ali ne uvijek samo zbog toga, naši urbanistički i prostorni planovi mahom su rađeni, a i još uvijek se rade — uz zaista vrlo rijetke iznimke — bez odgovarajuće konzervatorske dokumentacije i analiza, dakle bez osnova, podloga i determinanata koje bi u ovim slučajevima morale biti jedna od bitnih komponenti u pripremama i izradi kako programa, tako i samih planova urbanističkih i prostornih regulacija i uređenja spomeničkih naselja, ili širih područja na kojima ima spomenika kulture.

I sve to se događa uprkos tome što i republički Zakoni o zaštiti spomenika kulture, kao i oni o urbanističkom i regionalnom prostornom planiranju, sasvim jasno i vrlo određeno propisuju da već i u pripremama, kao i u toku izrade urbanističkih i prostornih planova, kojima se spomenička naselja obuhvaćaju, angažirane urbanističke ustanove moraju surađivati s nadležnim zavodima za zaštitu spomenika kulture, temeljeći svoje planove na odgovarajućoj konzervatorskoj dokumentaciji.

Organi i institucije pak, koji su po zakonu dužni da interveniraju u slučaju nepoštivanja, neprovođenja i kršenja spomenutih zakona, u mnogim slučajevima — naročito baš kada su u pitanju spomenička naselja i njihov spomenički integritet — ili ne reagiraju, ili reagiraju sporo i neefikasno. Razumije se da i to na svoj način pridonosi i samo pomaže da se devastacije i uništavanja spomeničke baštine na vrijeme ne sprečavaju, a one već učinjene da ostanu bez posljedica po prekršitelja.

I nedovoljna briga vlasnika i imalaca spomenika kulture samih, također predstavlja stalnu potencijalnu opasnost za spomeničko nasljeđe. Ta je opasnost u toliko veća u koliko je manje razvijena svijest vlasnika i imalaca spomenika, kao i građana uopće, o značenju i potrebi čuvanja, održavanja i zaštite ovog nasljeđa.

Također i nedostatak stručnih kadrova neophodnih za obavljanje brojnih i složenih poslova zaštite spomenika kulture predstavlja posebno značajnu teškoću koja je uzrok mnogim slabostima i nedostacima u radu same službe.

Isto takve posljedice na spomenicima i u radu njihove zaštitne službe izazivaju i ozbiljne teškoće u financiranju zaštitnih aktivnosti, odnosno rada i razvoja službe zaštite spomenika kulture u cjelini. Međutim, pouzdano se može očekivati da će se i ovo pitanje ubuduće sve uspješnije rješavati

razvojem djelovanja Samoupravnih interesnih zajednica.

Zajednički i opći rezultat svih ovih istaknutih okolnosti i uvjeta je ne samo teško stanje u kojem smo cjelokupnu našu spomeničku baštinu zatekli i naslijedili neposredno poslije rata, nego i njeno stanje danas, koje je još uvijek daleko od zadovoljavajućeg.

Ipak, usprkos svima ovima, i naslijeđenim i zatečenim i novonastalim teškoćama, konkretni rezultati rada na spasavanju, na poduzimanju mnogih praktičkih mjera zaštite naše cjelokupne spomeničke baštine, kao i na uključivanju spomenika kulture u naš suvremeni život za ovih proteklih trideset godina, veoma su značajni. Oni su značajni i evidentni i u provođenju principijelnih, zakonskih i pravnih mjera, kao i u konkretnim konzervatorskim i restauratorskim radovima na samim spomenicima, u rasponu od onih na spomenicima iz najstarijih vremena do ovih iz najnovije naše historije, kao i od onih najznačajnijih, naj-složenijih i najobimnijih radova, do onih jednostavnijih i sitnijih, ili onih posve preventivnog karaktera. Nabrojiti sve te radove bilo bi veoma teško, a iznošenje sadržaja karaktera i opsega svakoga od njih zahtijevalo bi veoma mnogo vremena i prostora. Spomenut ćemo zato samo neke od njih, barem neke od najznačajnijih.

Izvršena su arheološka istraživanja i zaštitni radovi na ilirskim mogilama kod Stične, na ptujskom gradu, Bledu, Kranju i Šempetru, na staroj Saloni i Dioklecijanovoj palači u Splitu, u Zadru na Forumu, na Krku i Rabu, u Varaždinskim Toplicama, Sisku i Puli, u Nišu, Gamzigradu, Lepenskom Viru i Sirmiumu, u Mogorjelu, Duklji i Risnu, u Ohridu, Herakleji i Stobima.

Izvršeni su zatim veoma kompleksni i obimni zaštitni radovi na crkvi sv. Sofije u Ohridu, na Eufrazijevoj bazilici u Poreču, u Pečkoj patrijaršiji i Nerezima, na sv. Klimentu u Ohridu i na sv. Naumu, na sv. Nikoli kod Prilepa, sv. Spasu u Skopju; na manastirskim kompleksima i objektima u Srbiji — u Studenici, Sopoćanima, Žiči, Bogorodici Ljeviškoj, Arilju, Manasiji, Dečanima, Ravanici, Mileševi, Đurđevim Stubovima i Gračanici; na crkvi u Bijelom Polju, sv. Trojici u Pljevljima, te Morači u Crnoj Gori, u Hopovu u Srijemu, u Orahovici u Slavoniji, u Zavali i Lomnici u Bosni, na samostanskim kompleksima i objektima, te crkvama Slovenije i Hrvatske, u Kostanjevici, Ptuju i Ptujskoj Gori, u Hrastovlju i sv. Primožu nad Kamnikom, u Lepoglavi, Belcu, Očuri i Kalniku, kapeli sv. Stjepana, nadbiskupskom dvoru i crkvi sv. Marka u Zagrebu, na katedralama u Šibeniku, Osoru i Senju, na crkvi sv. Marije, sv. Petra Starog i sv. Andrije, te katedralnoj crkvi sv. Stošije u Zadru, na spomenicima u Ninu, na crkvi u Bermu, u Butonigi i drugim spomeničkim objektima Istre.

Zaštitni radovi su izvedeni i na nizu naših srednjovjekovnih gradova — Jajcu, Doboju, Vrandu-

ku, Ključu, Sokolcu i Ostrožcu, na gradskim bedemima u Budvi i starom gradu u Nikšiću, na kaštelu u Kraljevici, Nehaj-gradu kod Senja, u Iloku, Ozlju, Trakošćanu, Kalniku, Velikom Taboru, Januševcu i drugim gradovima u Hrvatskoj; u Sloveniji su obnovljeni, ili restaurirani gradovi: Otočec, Gracarjev Turn, Turjak, Štatenberg, Borl, Mokrice, Begunje, Hrastovec, Dornava, Novo Celje, te Ljubljanski i Ptujski grad; zaštitni radovi su izvedeni i na Beogradskoj tvrđavi i Smederevskom gradu, na Golupcu, Magliču i Zvečanu, te drugim gradovima Srbije i Kosova, na Petrovaradinu u Vojvodini i gradskim zidinama starog Ohrida u Makedoniji.

Odgovarajući konzervatorski radovi provedeni su i na značajnijim profanim javnim i privatnim zgradama kao što su: Knežev dvor u Rabu i Dubrovniku, reprezentativne i stambene zgrade u Trogiru, objekti i tvrđava u Hvaru, Biljarda u Cetinju, objekti i spomenička cjelina u Starom Baru, Vujovićeva palača u Perastu, gradska vijećnica u Šibeniku, dubrovački dvorci, barokne zgrade u Varaždinu, historijski objekti u gradovima Istre, Dalmacije, kontinentalne Hrvatske i Slovenije, Dositejev licej i Konak kneginje Ljubice u Beogradu, Radul-Begov konak u Zaječaru, te druge slične građevine XVIII i XIX stoljeća u Srbiji i Makedoniji; velika pažnja posvećena je i zaštiti muslimanskih spomenika — obnovljeni su Musafirhana i Tekija u Blagaju, kule i stari most u Mostaru, te niz drugih objekata u Mostaru, zaštitni radovi su izvedeni i na kulama Huseinkapetana Gradašćevića u Gradačcu, na Ferhadiji džamiji u Banjaluci i Aladža džamiji u Foči, rekonstruiran je most Mehmed-paše Sokolovića na Drini u Višegradu, a zaštitni radovi su izvedeni i na nizu objekata u Počitelju, i sarajevskoj Bašćaršiji, kao i na Dautpašinom amamu i Kuršumli-hanu u Skopju.

Posebna pak pažnja posvećena je spomenicima Skopja i Banjaluke nakon potresa.

Isto tako, posebna pažnja je posvećena inventarizaciji i zaštiti stećaka, kao najosebujnijih naših nadgrobnih srednjovjekovnih spomenika.

Veliki naponi ulažu se i u zaštitu naših starih urbanih i ruralnih spomeničkih cjelina kao što su Dubrovnik, Škofja Loka, Varaždin, Ohrid, Prizren, Počitelj, Poreč, ili neka historijska seoska naselja i cjeline, ili historijske jezgre i aglomeracije spomeničkog značenja kakve su npr. Stara Ljubljana, Gornji grad i Tkalčićeva ulica u Zagrebu, staro jezgro i neke aglomeracije Splita, Knez Mihailova ulica, Zemun, Skadarlija i drugi stari dijelovi Beograda, srednjovjekovni Kruševac, stari dijelovi Mostara, Sarajeva, Cetinja, Skopja i niz drugih historijskih cjelina i ambijenata u svima našim republikama i autonomnim pokrajinama.

Možda ne sasvim adekvatna, ali ipak značajna briga posvećuje se i spomenicima našeg narodnog stvaralaštva — što se u prvom redu odnosi na neke crkve brvnare u Srbiji i Hrvatskoj, na planinske objekte i sezonske nastambe u Sloveniji, na mlinove na vodi i vjetrenjače, na tzv. suvare, valjvice i slične privredne objekte, na stambene i go-

spodarske zgrade, od kojih se neke i otkupljuju u cilju organizacije i formiranja odgovarajućih etnoparkova, ili etnomuzeja, u gotovo svima republikama.

Treba istaknuti i jedan poseban vid zaštite značajnijih naših spomenika, a to je njihovo premještanje, izazvano najčešće izgradnjom hidroelektrana — tako je na novo mjesto prenesena crkva manastira Dobričevo, u dolini Trebišnjice, kao i Arslanagića most na istoj rijeci, zatim most na Žepi, i do sada naš najveći poduhvat te vrste, premještanje manastira Pive.

Služba zaštite posvećuje, naročito u posljednje vrijeme, izvjesnu brigu i zaštiti svojevrsnih spomeničkih cjelina, kao što su već spomenuti stećci, ili stari kameni mostovi i akvedukti, srednjovjekovni dvorci i kurije, te stari muzički instrumenti, u prvom redu orgulje.

Posebna pak pažnja posvećena je spomenicima i spomen-područjima naše NOB i revolucije, od kojih da spomenemo samo Sutjesku, Kozaru, Bihać, Drvar i Jajce, područje Kočevski Rog i bolnicu »Franju«, Užice, Kragujevac, Kraljevo i Banjicu, Jasenovac, Petrovu Goru, Dotršćinu i Kalnik, te slične objekte i područja u Makedoniji, Crnoj Gori, Vojvodini, Srijemu i Kosovu.

Razumije se da svi ovi izvršeni poslovi i rezultati ne bi bili mogući da se u skladu s razvojem mreže organa i ustanova zaštite spomenika nisu obrazovali i razvijali i odgovarajući stručni kadrovi, kako u pogledu njihovog broja, barem za one najosnovnije potrebe, tako i u pogledu vrsta njihove stručnosti. I bez obzira na to što brojno stanje ovih stručnjaka još nije zadovoljavajuće, po nivou i kvaliteti stručnosti mi imamo pojedinaca, pa i timova, koji spadaju u red evropskih vrhunskih specijalista i eksperata sposobnih da rješavaju i najsloženija pitanja, probleme i zadatke na planu zaštite spomenika kulture.

Zaštita spomenika kulture imala je i kod nas svoj — da tako kažemo — »prirodni« razvoj. Ranije npr. osnovna, a ponekad i isključiva briga i pažnja u zaštiti spomenika posvećivala se samo pojedinačnim spomeničkim objektima, i to uglavnom samo onima koji su predstavljali stanovitu tzv. historijsku znamenitost, rijetkost, ili starinu uopće. Takvi spomenici prošlosti su se i izučavali i valorizirali samo i gotovo isključivo sa aspekta njihovih usko historijskih, te stilskih vrijednosti i kvaliteta. Ostali njihovi sadržaji, dokumentarne vrijednosti i značenje tih svih sadržaja, kao i izvjesna univerzalnost takve njihove dokumentarnosti, veoma malo, ili skoro ni malo nisu dolazili do izražaja.

U novije vrijeme, briga i pažnja u odnosu na spomenike kulture sve više se posvećuje i grupama objekata koji čine određene, posebne i jedinstvene cjeline, kakve su npr. razne zbirke, ili historijska naselja, urbane i ruralne cjeline, aglome-

racije i ansambli i t.sl. Međutim, postoje i šira područja koja predstavljaju više ili manje čvrsto povezanu i zaokruženu ekonomsku, političku i duhovnu cjelinu. A u tim okvirima svakako postoje i elementi koji na specifičan i autentičan način izražavaju i dokumentiraju život i razvitak čovjeka na jednom takvom prostoru, koji su svjedoci i dokaz jedinstva i unutrašnje povezanosti i takvih područja kao užih ili širih prostornih cjelina, kao i ljudi koji u odgovarajućim historijskim zajednicama na njima žive, rade i stvaraju.

U zaštiti spomenika kulture će zato morati doći do svojeg izražaja i ovi prostorni aspekti, kao što će se morati sa tih aspekata i valorizirati svi dokumenti koji svjedoče o specifičnostima organizacije i razvoja takvih područja i života na njima, što se na svojstven način i u određenoj mjeri uvijek manifestira i u specifičnostima kulture i kulturnog nasljeđa pojedinih prostornih cjelina, odnosno ljudskih zajednica koje tu žive i stvaraju. Jer život se ne odvija i ne razvija samo u vremenu, nego i u prostoru.

U najnovije vrijeme pak, zaštita spomenika kulture počinje se sagledavati i sa aspekta zaštite i unapređivanja čovjekove okoline. Naime, za razliku od životinje kojoj je svojstveno njeno biološko prilagođavanje u prirodi, čovjek — zahvaljujući svojim imanentno ljudskim sposobnostima — od prirode date uvjete za svoj život ne prima kao gotove, jednom za uvijek stvorene i za njega nepromjenljive, nego on na njih utječe, on prirodu oko sebe mijenja, on kreira svoju prirodnu okolinu, odnosno sredinu u kojoj živi.

U skladu s potrebama svojeg života, načina života i svojeg razvitka, čovjek prirodu sve više savladava, te izgrađuje, uređuje, organizira i oblikuje određenu svoju životnu sredinu. On humanizira prostor u kojem živi, radi, proizvodi, stvara. Takvom svojom borbom sa prirodom i stvaranjem svoje, ljudske životne okoline, on mijenja i užu i širu prirodu oko sebe, a time mijenja nužno i svoju vlastitu prirodu. On na taj način razvija i mijenja svoj način rada i privređivanja, kao i način života uopće, svoje proizvodne i društvene odnose, odnose svojine, te pravne i moralne norme, svoja vjerovanja i poglede na svijet, svoju filozofiju, svoja saznanja, nauku, umjetnost i kulturu. To je osnova samo čovjeku svojstvenog stalnog njegovog razvoja ne samo kao biološkog, nego i kao socijalnog bića, osnova njegove duhovne, moralne i kulturne evolucije, razvoja njegovog humaniteta uopće, kao i promjena u društvenim odnosima i društvenom životu uopće.

U neprekidnoj borbi s prirodom čovjek stalno širi svoje horizonte kako u oblasti spoznavanja tako i mašte, jednako kao što neprestano osvaja i proširuje i svoju prirodnu okolinu u kojoj ne samo živi i proizvodi, nego i stvara i mašta, te koju na taj način kreira i humanizira. Čovjek tako stvara svoju i sebi svojstvenu životnu sredinu u kojoj se odvija, reproducira i stalno dalje razvija sav ljudski život u svima njegovim komponentama, počev od onih koje predstavljaju materijalnu ba-

zu ljudske egzistencije, pa do onih koje spadaju u sferu duhovnih i stvaralačkih aktivnosti čovjeka.

U tako stvaranoj svojoj životnoj okolini čovjek je ostvarivao i svoje uspone i svoje padove, svoja bogatstva i svoju bijedu, svoja robovanja i svoje slobode, svoja otuđenja, kao i svoju univerzalnost. U neprekidnoj borbi i nastojanju za proširivanjem i humaniziranjem svoje prirodne životne okoline čovjek je od objekta prirode postajao i sve više postaje sve moćniji subjekt u prirodi, sve moćniji gospodar neiscrpnih prirodnih sila, a u okviru toga i sve moćniji i uspješniji gospodar i upravljač društvenim silama. A na toj osnovi on razvija i svoju, sebi svojstvenu, sve veću sposobnost stalnog društvenog napretka, te u skladu s tim i stalnog socijalnog prilagođavanja.

Iz svega ovog nužno proizlazi potreba odgovarajućeg proširenja pojma čovjekove okoline, proširenja u smislu koji mora biti što adekvatniji značenju tog pojma kao životne sredine koju je čovjek vjekovima stvarao i neprekidno je i dalje stvara za sebe i svoje imanentno ljudske potrebe, za potrebe svojeg ljudskog života i razvoja. Radi se dakle o nužnosti proširenja, odnosno svođenja pojma čovjekove okoline na svijet koji je on stvorio kao specifično svoj svijet, svoju, po sebi kreiranu i humaniziranu sredinu, u kojoj sve njene komponente, svi njeni kvaliteti, kako oni od prirode dati, jednako tako i oni od čovjeka stvoreni, zahtijevaju svoje stalno unapređivanje i obogaćivanje, te kao takvi svi zajedno stvaraju specifičnu klimu, atmosferu i uvjete čovjekovog istinskog ljudskog postojanja i razvoja.

Svako odvajanje onih od prirode stvorenih i datih komponenata i kvaliteta od ovih koje je sam čovjek stvarao i stvara, odvajanje onih prirodnih u smislu biološko-ekoloških uvjeta i elemenata, od socijalnih, humanih i kulturno-historijskih elemenata i uvjeta života i razvoja čovjeka kao društvenog bića sa njemu svojstvenim humanitetom, svakako takvo odvajanje vodi parcijalnom, jednostranom tretiranju pitanja čovjekove okoline i njenog uređivanja, posebno pak vodi izolaciji tretiranja i rješavanja problema planskog uređenja prostora, a u krajnjoj liniji, izolaciji svega ovog od rješavanja problema života i razvoja društva i društvenih odnosa kao cjeline.

Shvatimo li pak čovjekovu okolinu kao svijet kreiran po mjeri i za potrebe čovjeka, onda su i kulturno nasljeđe u cjelini i spomenici kulture posebno, integralni dio prostora kao humanizirane životne čovjekove okoline, kao i života upravo kao ljudskog života. Spomenici kulture nisu samo sporadički i izolirani ostaci prošlosti, niti su samo autentični dokumenti o samima sebi. Oni su dokumenti stoljećima kristaliziranih vrijednosti i stvaralačkih dostignuća naših predaka, oni su i elementi i dokumenti progresa, koji su — kao takvi — utjecali i na daljnji razvoj, a time i na razrješavanje suprotnosti minulih društava i sistema, na promjene koje su značile daljnje korake u progresu, u očovječavanju čovjeka, u rađanju, oblikovanju i razvoju njegovog humaniteta i njegove

ljudske svijesti, koju je on izgrađivao i izgrađuje o sebi i o svijetu, kao i o svojem postojanju i ulozu u tom svijetu.

Suvremeni život i razvoj se zbog toga ne mogu odvijati mimo spomenika kulture, a još manje pak, odnosno nikako protiv njih. Nedopustivo je da stihijski, a pogotovo planski razvoj degradira, zanemaruje, pa čak i uništava ranija, historijska dostignuća i poruke, kao i specifične pozitivne tradicije u stvaralaštvu, jer se na taj način i naša životna sredina i sam naš život osiromašuju, dehumaniziraju i degradiraju. To je u direktnoj suprotnosti sa svakim razvojem kao istinskim ljudskim razvojem, a posebno sa humanističkim ciljevima razvoja socijalističkog društva. Upravo zato, čovjekova okolina sa svima njenim komponentama, odnosno njena puna i svestrana zaštita postala je u našem samoupravnom socijalističkom društvu nova ustavna kategorija.

Spomenici kulture kao autentični dokumenti historijskih čovjekovih radnih i stvaralačkih dostignuća, te poruke koje oni u sebi sadrže i nose, predstavljaju tako kulturno-historijsku baštinu svojstvenu čovjekovoj okolini baš kao ljudskoj životnoj sredini, baštinu koja je dakle njena integralna komponenta. Zaštita, čuvanje, aktiviranje i uključivanje sadržaja ove komponente i njihovih poruka u suvremeni život, po njihovim vrijednostima i po njihovom humanom i društvenom značenju ni po čemu ne zaostaje za važnošću i značenju onih elemenata i komponenti koje predstavljaju materijalnu bazu i determinante ljudske egzistencije i razvoja. Jer njihovo uključivanje u život, njihova reanimacija i revitalizacija, samo pridonosi i na veoma specifičan način obogaćuje, oživljava i aktualizira historijska zbivanja i sadržaje vezane za izvjesno područje, čime se na svoj način nastavljaju i određene tradicije, a to opet znači i određeni i logički kontinuitet u razvoju, od stoljeća starih korijena i osnova pa sve do naših dana. Zato upravo ta historijska komponenta predstavlja jedan od bitnih faktora i determinanti razvoja i života čovjeka i njegovog humaniteta, a time i jedan od najljudskijih elemenata i determinanti planskog uređivanja i unapređivanja čovjekove životne okoline.

Čovjekovu životnu okolinu čini dakle i prirodno i kulturno nasljeđe kao jedna jedinstvena, integralna cjelina na koju, baš kao takvu, čovjek i društvo imaju svoje neotuđivo pravo. No, istovremeno oni imaju i obavezu i odgovornost da to nasljeđe u punom integritetu sačuvaju za buduće generacije. Tu obavezu i odgovornost valja posebno istaknuti baš u odnosu na spomenike kulture i kulturno-historijsku baštinu uopće, koju i naši zakoni i Ustav tretiraju kao dobra od posebnog društvenog interesa i značenja. Jer ta obaveza i odgovornost su u toliko ozbiljnije i značajnije što se radi o nasljeđu koje je neponovljivo u svojem stvaranju, te je i u tom smislu uvijek i ugroženije od žive prirode.

Ovom neprekidnom proširivanju i produbljivanju pojma »spomenik kulture« odgovara i stalan razvoj pojma »zaštita spomenika kulture«. Smisao i svrha zaštite spomenika po našem se Zakonu sastoji u svim nastojanjima, postupcima i mjerama koje se poduzimaju i provode u cilju da se što je moguće više i duže sačuvaju autentičnost i integritet svakog spomenika i njegovih spomeničkih vrijednosti i kvaliteta, autentičnost i integritet svih podataka koje spomenik kao svojevrstne dokumente u sebi nosi i sadrži. No pored toga, Zakon utvrđuje i propisuje još jedan, vrlo značajan element svrhe zaštite spomenika kulture. To je osiguranje uvjeta neophodnih da bi spomenici, već prema svojem karakteru, značenju i namjeni, što bolje mogli služiti zadovoljavanju kulturnih potreba zajednice.

Time što smisao i svrha zaštite spomenika nije svedena samo na zadovoljavanje interesa nauke, ove ili one naučne discipline, našim je Zakonom u stvari proklamiran jedan od bitnih principa moderne, suvremene zaštite spomenika, koji je od posebnog značenja upravo za jednu socijalističku zemlju kao što je naša, s obzirom na potrebe i interese razvoja njenih ljudi u duhu i cilju istinskog socijalističkog humanizma.

Potreba što svestranijeg uključivanja spomenika u suvremeni život, njihova revitalizacija i reanimacija, njihovo aktiviranje u skladu sa spomeničkim vrijednostima i kvalitetima, te njihovim značenjem i karakterom spomenika, ili drugim riječima, princip aktivne zaštite spomenika, kao jedan od bitnih faktora njihovog čuvanja i zaštite, stekao je na taj način i određenu zakonsku osnovu i snagu, kao i odgovarajuću obavezu.

Pred stručnjake za zaštitu spomenika pak, time se, osim usko stručnih, postavljaju i određene značajne funkcije i obaveze društvenog karaktera. One se sastoje u tome da se čuvanjem spomenika kulture, njihovim što većim aktiviranjem i što svestranijim uključivanjem u suvremeni život, što više zadovolje objektivni kulturni interesi i potrebe našeg društva kao cjeline. Stvaranje uvjeta da se takvi interesi i potrebe što više zadovolje i razviju, postaje na taj način također jedna od bitnih funkcija službe i stručnjaka za zaštitu spomenika kulture, a sami ovi stručnjaci, obavljajući tako i svoje takve stručne funkcije, nužno moraju postati i u tom smislu stručni, javni, kulturni i društveni radnici.

Sa svim time u stvari se u najvećoj mjeri pridonosi samoj zaštiti spomenika uopće, jer ona u takvim uvjetima prestaje biti samo funkcija i interes za to zaduženih i plaćenih stručnjaka, a postaje u punom smislu funkcija i interes jedne kulturne društvene zajednice u cjelini.

Ako će sve naše stručne djelatnosti biti prožete takvim gledanjima i u koliko se takvim svojim djelatnostima uspijemo ugraditi, integrirati u život našeg društva, utoliko će i spomenici kulture i odgovarajuće naše stručne djelatnosti postati jedan od značajnih konstitutivnih elemenata globalne izgradnje i humaniziranja našeg društva. Kultura i

stvaralaštvo, a time i spomenici kulture i cjelokupna naša kulturna baština, postat će tako imanentni sadržaj života i jedan od bitnih uvjeta i faktora razvoja našeg čovjeka, postat će jedan od najljudskijih sadržaja i komponenti u životu i načinu njegovog života, postojanja i razvoja, kao i integralni dio života i razvoja društva kao cjeline.

Potrebe za to su, prije svega, principijelne i objektivne naravi. Osim toga, sve veća demokratizacija obrazovanosti i kulture sa svoje strane posebno i sasvim praktički iziskuje potrebu i interes da se spomenici kulture što više i što svestranije uključuju u suvremeni naš život. Jer spomenici u samoj našoj stvarnosti više nisu samo predmet isključivih interesa uskog kruga stručnjaka, intelektualaca i visokokulturnih pojedinaca i slojeva. Za njih se sve više i sve dublje interesiraju sve širi slojevi ljudi, i građana naše zemlje i onih u čitavom svijetu. Pored te činjenice, mi moramo također biti svjesni i toga da taj interes i sam po sebi niti ne završava s nama, s potrebama i interesima nas i naših generacija — interesima koji su, to moramo priznati, ponekad i sasvim efemerni, jednostrani i utilitaristički. Imajući to na umu moći ćemo se uspješnije i suprotstaviti takvima, već uočenim opasnostima kojima se spomenici u društvu svode više u neki povremeni i efemerni kulturni spektakl, koji izaziva trenutno divljenje i pljesak publike, umjesto da se pretvaraju u trajni mnogoznačni faktor društvenog progresa i humaniziranja društva i čovjeka uopće, a time u jedan od značajnih elemenata i determinanti svakog ljudskog daljnjeg razvoja.

I za razvoj turizma u našoj zemlji, a posebno za ispunjavanje i osmišljavanje slobodnog vremena čovjeka, spomenici kulture i njihovo aktiviranje i uključivanje na tom planu, su upravo od izuzetnog značenja. Iz njihovih općih naučnih, umjetničkih i kulturno-historijskih vrijednosti, a još više iz njihovih specifičnosti i osebujnih karakteristika i kvaliteta, proističe i njihova velika atraktivnost, koja iz dana u dan još i sve više raste. I to ne samo kod ljudi visoke kulture, nego i kod širokih slojeva i puka, a napose kod ljudi zasićenih plodovima suvremene civilizacije i tehnike, željnih i potrebnih humanih ambijenata i atmosfera, te predaha i osvježanja, kao i duhovne rekreacije i novih saznanja, što im u veliko mogu pružiti upravo naši spomenici kulture, historijska naselja, urbana i ruralna arhitektura tih naselja, parkovi i vrtovi vezani za njih i t.sl.

Spomenici i spomenički kompleksi koji su na odgovarajući način već uključeni u život, najuvjerljivije i najočiglednije nam govore u prilog svih ovih iznijetih teza.

Maksimalno aktiviranje i uključivanje spomenika kulture u život za stručnjake i čitavu specijaliziranu stručnu službu zaštite spomenika znači da nikakva društvena podjela rada na tom području ne bi smjela da u nama uvjetuje ili opravdava nikakvu cehovsku zatvorenost ili visoko stručni intelektualni elitizam u odnosu na narod. Naprotiv, ona bi trebala da uvjetuje obavezu što svestra-

nijeg i što intenzivnijeg društvenog angažiranja i nas kao pojedinaca i cjelokupne službe na planu razvoja što svestranijeg i što bogatijeg kulturnog života naših ljudi, građana, omladine, radničke klase, na planu izgradnje nove, socijalističke kulture i društva u kojem će kultura i kao kulturna baština i kao stvaralaštvo biti imanentni sadržaj života i razvoja svih ljudi. Svako drugo gledanje i tretiranje kulture i kulturnog nasljeđa u stvari bi vodilo sužavanju i osiromašenju i društva i radničke klase i kulture same. Jer kultura i stvaralaštvo nisu i ne smiju biti »namijenjeni« radnom čovjeku kao neka potrošna roba, niti se mogu tretirati samo kao jedna od kategorija »društvene potrošnje« kao neki ukras, pa ma kako on bio »skupocjen« i cijenjen u tom smislu, već kao imanentni sadržaj života i razvoja radnika kao čovjeka, kao način njegovog života, postojanja i razvoja, kao integralni dio života, kao veoma značajni i konstitutivni element globalne izgradnje i humaniziranja društva.

To naročito vrijedi za postojeću našu društveno-kulturnu situaciju, za uvjete i potrebe izgradnje istinskog socijalističkog samoupravnog društva. Jer u tim se uvjetima kao objektivni i opći interes i potreba našeg društva upravo neumitno nameće neophodnost što svestranijeg aktiviranja i uključivanja spomenika kulture u život, te integriranja djelatnosti stručnjaka i ustanova zaštite spomenika u — da tako kažemo — društvenu podjelu rada, podjelu, koja se u ovom slučaju vrši na osnovi uloge tih ustanova i stručnjaka, te značenja njihovih djelatnosti u reprodukciji i proširenoj reprodukciji našeg društva, upravo kao socijalističkog, humanističkog društva.

Na toj osnovi i u takvim uvjetima razvijat će se i najpouzdanije i mnogostrane mogućnosti uključivanja masa — posebno radničke klase i omladine — u sve procese borbe za kulturu, u procese kulturnog života i razvoja, kao i mogućnosti borbe protiv svake zatvorenosti tih procesa, protiv mistifikacije stvaralaštva i kulture i u prošlosti i sadašnjosti, protiv komercijalizacije, vulgarizacije, ili obezvjeđivanja i sličnih pojava na području kulturnih djelatnosti, kao i protiv potrošačkog mentaliteta u toj oblasti.

Prirodno je da se u vezi sa svim tim nameće, također kao jedna neophodnost, i potreba sistematskog upoznavanja sadržaja, vrijednosti i značenja naše kulturne i spomeničke baštine putem izvjesnog ugrađivanja tih sadržaja u nastavu i nastavne programe svih naših škola, od najnižih do najviših, u programe naše televizije i radija, u sadržaje naših novina i časopisa, u programe izdavačkih kuća, pa i mnogih simpozija, festivala i t.sl. Spomenuti sadržaji morat će postati jedna od značajnih komponenti tih programa. U vezi s tim opet, vidimo veliku ulogu Socijalističkog saveza i njegovih organizacija, Sindikata i sindikalnih organizacija, omladinskih organizacija, Saveza udruženja boraca i drugih društveno-političkih organizacija.

U svima ovim nastojanjima i procesima rada i borbe za integriranje djelatnosti stručnjaka i ustanova zaštite spomenika kulture u spomenutu »društvenu podjelu rada«, u organsko ugrađivanje tih djelatnosti u život i razvoj našeg društva i našeg radnog čovjeka — posebnu ulogu će moći i morati igrati samoupravne interesne zajednice kulture. U okviru i putem njihovih djelatnosti moći će zaista doći do punog izražaja slobodna razmjena rada između svih zainteresiranih — između radnih ljudi spomenutih ustanova, te udruženih radnih ljudi iz ostalih područja djelatnosti kao korisnika kulturnih programa, odnosno programa rada ustanova zaštite spomenika kulture, programa koji će samom zaštitom i uključivanjem spomenika u život zadovoljavati objektivne interese i potrebe tih korisnika i cjelokupne naše društvene samoupravne zajednice.

Ovo i ovoliko naglašavanje uloge i značenja naše spomeničke baštine, ovakvu našu okrenutost i profesionalnu, stručnu orijentaciju prema spomenicima i kulturnom nasljeđu uopće, razumije se, ne bi smjeli shvatiti kao neko robovanje toj baštini, koje bi nas vodilo i koje bi opravdalo bilo kakve težnje nekakvom »vraćanju« u prošlost, pa ma koliko ona bila »slavna«. Naprotiv, ta naša orijentacija mora pomagati otkrivanju u prvom redu onih dostignuća, vrijednosti i kvaliteta u našoj prošlosti koji su predstavljali klice i osnove budućnosti, elemente koji su značili i predstajali elemente i tendencije prema progresu.

Da li smo, međutim, adekvatno tome izvršili i revalorizaciju naše spomeničke i kulturne baštine u duhu suvremenih naučnih gledanja, u duhu i sa pozicija historijsko-materijalističkog pogleda na svijet i historiju — to je pitanje na koje još u mnogom dugujemo odgovor u našoj stručnoj praksi. Naše neophodno profesionalno usmjerenje u tom pravcu istovremeno će zahtijevati i predstavljati i poprište odgovarajuće idejne borbe na jednom specifičnom, izrazito stručnom planu i području, što je također jedan naš značajan zadatak.

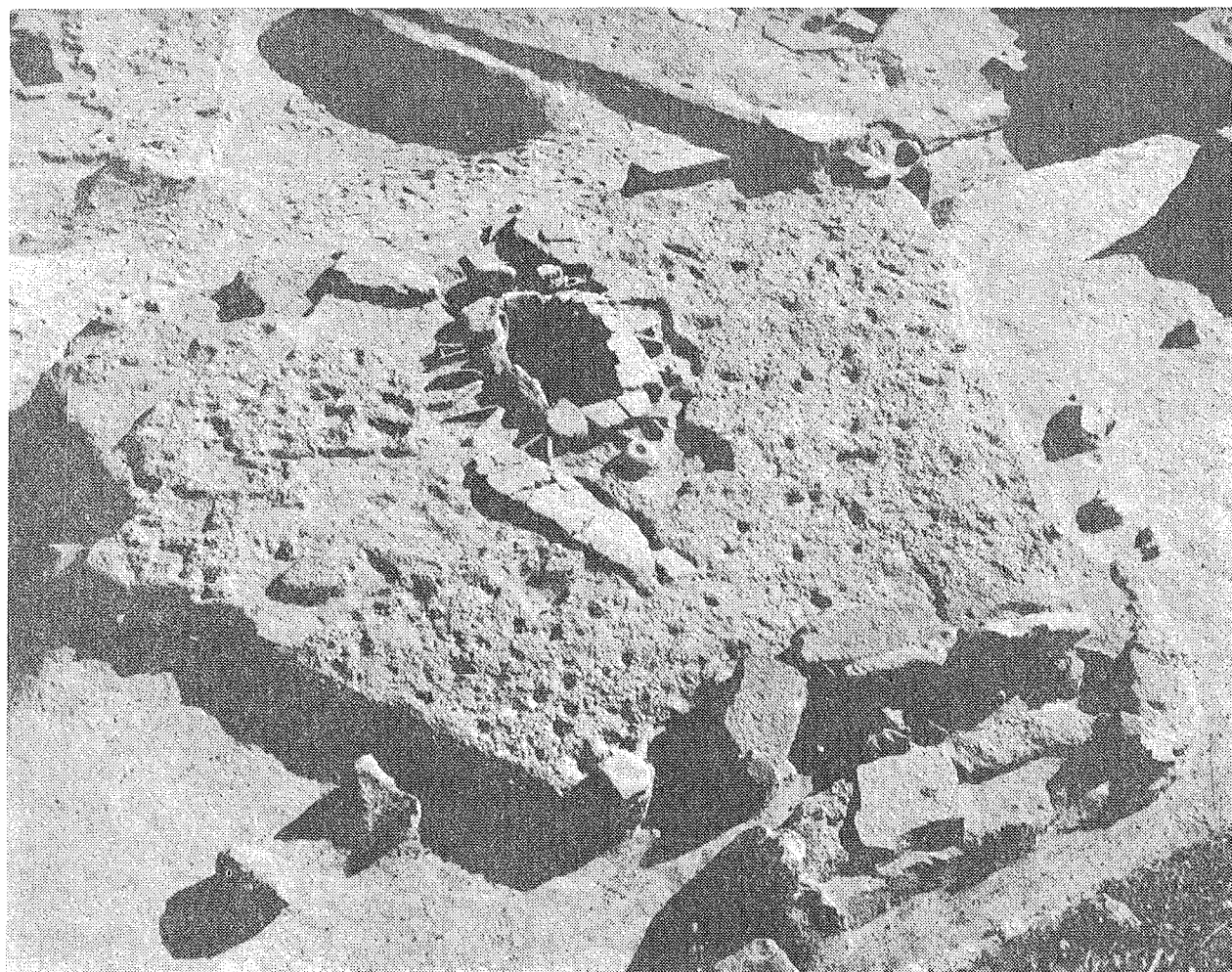
Nije nikakva slučajnost što je ova naša jubilar- na godina 1975. — godina u kojoj diljem čitave Jugoslavije proslavljamo veliku historijsku pobjedu nad fašizmom i oslobođenje naše zemlje i čitavog svijeta od fašističkog porobljavanja i mraka — ujedno i godina kada u svojoj slobodnoj zemlji, SFR Jugoslaviji, proslavljamo i tridesetogodišnji-

cu na zakonu osnovanih i organiziranih djelatnosti i službe zaštite spomenika kulture. I upravo s obzirom na te i takve početke ovih djelatnosti, kao i na njihovo značenje, te sumirajući rezultate rada i razvoja službe zaštite u proteklih trideset godina, možemo s punim pravom zaključiti da sama organizacija te naše službe, kao i sistematsko njeno djelovanje i razvoj svih djelatnosti na planu zaštite naše bogate kulturne baštine, predstavljaju zapravo jednu veliku tekovinu naše Revolucije.

Već u početku navedena Odluka AVNOJ-a o tome nam najdokumentiranije govori. Specifičnosti spomeničke baštine, koje su i jedan od bitnih i temeljnih kamena kulture svih naših naroda i narodnosti, došle su do svojeg punog izražaja i u sistemu organizacije i u djelatnostima službe zaštite spomenika. To je također u skladu s duhom i suštinom naše Revolucije i njenih velikih tekovina. No sve to, međutim ne znači da neka osnovna pitanja i principijelne postavke zaštite naših spomenika kulture nismo, ili nećemo utvrditi na općejugoslavenskom planu i nivou. Jer humanistički ciljevi i progres, te uloga spomenika kulture u tome — isti su za sve nas.

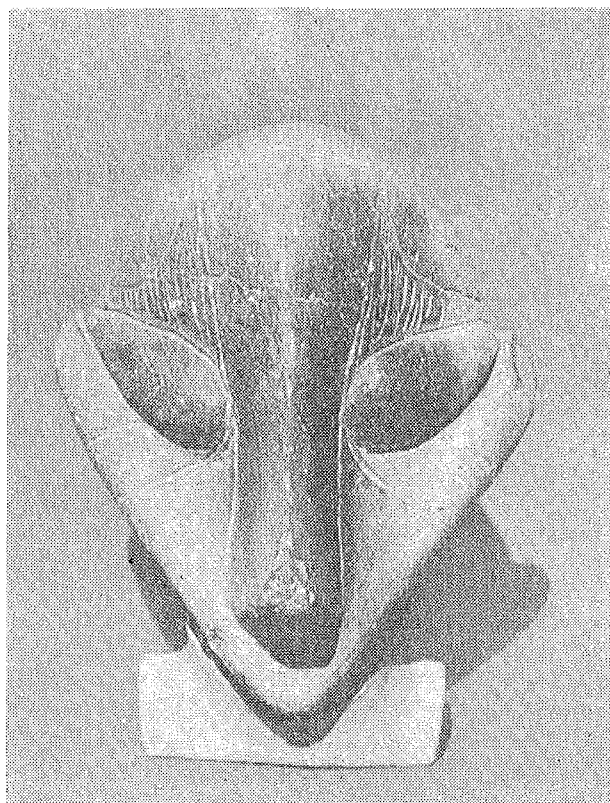
Spomenici kulture su najstvarniji, najracionalniji i najpouzdaniji trag u spletu zamršenih putova ljudskog razvoja, života i stvaranja. Oni su duboko zaorana brazda u vremenu i prostoru u kojem je čovjek kao čovjek nastao, rastao i obogaćivao se. Oni su najsadržajnije, najsvestranije i najvjerodostojnije poruka i svjedočanstvo o tome razvoju. Oni su autentični izraz i dokumenat ljudskog stvaralačkog rada i djelovanja kojim se čovjek kao čovjek ne samo stalno potvrđuje, nego svojim iskustvima, novim spoznajama i stvaralaštvom neprestano nadrađa ono što je već stvoreno od ranijih generacija, da bi zatim, to što je novo stvoreno bilo opet podvrgnuto procesima i zakonima spoznaje novih generacija.

To, na kraju, valja još jednom istaknuti i podvući, jer u tome su ujedno i korjeni i osnove naših obaveza prema budućim generacijama i prema onoj budućnosti koja u konkretnoj našoj današnjici ima svoje već sasvim određene pretpostavke i uvjete.

Lepenski vir, osnova kuće praistorijskog naselja, Đerdap.

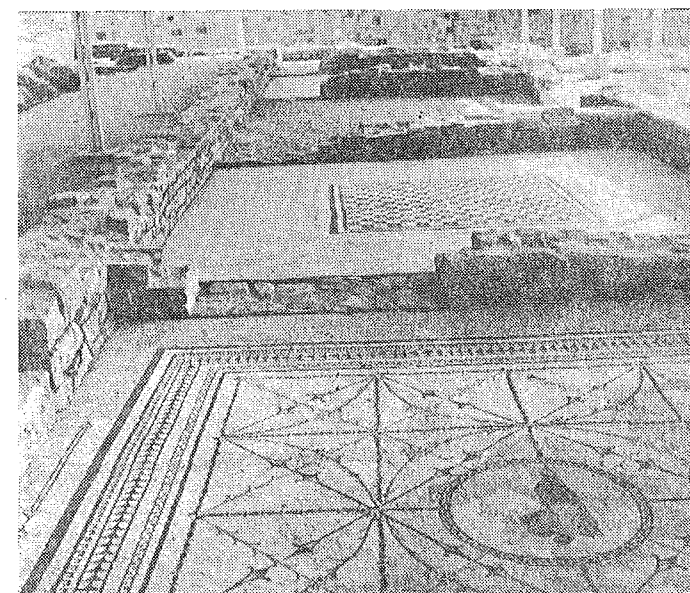
Lepenski vir, fondations d'un maison dans l'agglomération préhistorique, Đerdap.

Idol iz Predionice kod Prištine.

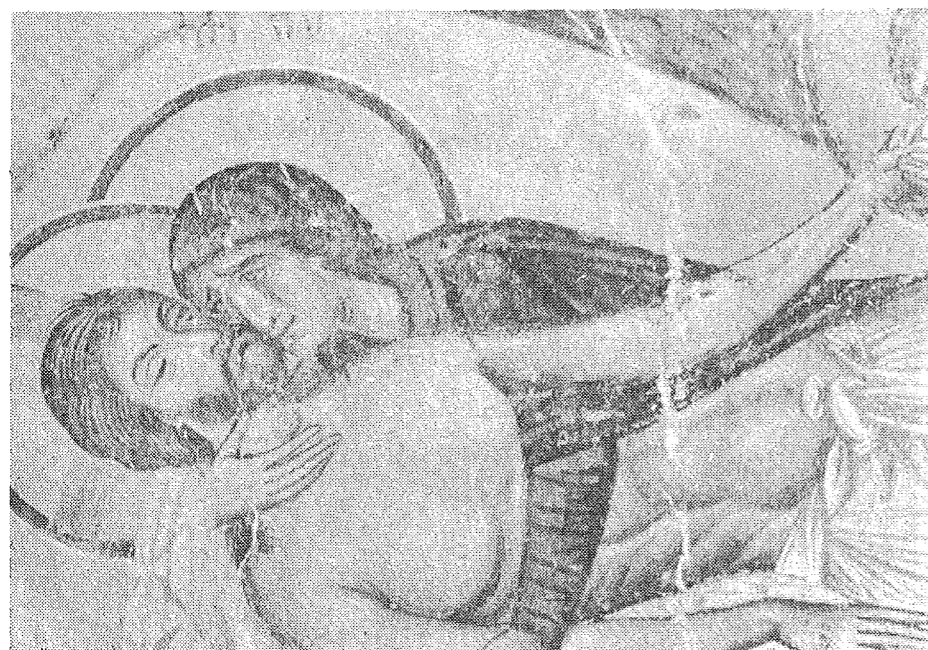
Figurine anthropomorphe préhistorique de Predionica, près de Priština.

Antički mozaik iz Risna, Boka Kotorska.
Mosaïque antique de Risan, Boka Kotorska.

Podrumi Dioklecijanove palate u Splitu.

Caves du palais de Dioclétien à Split.

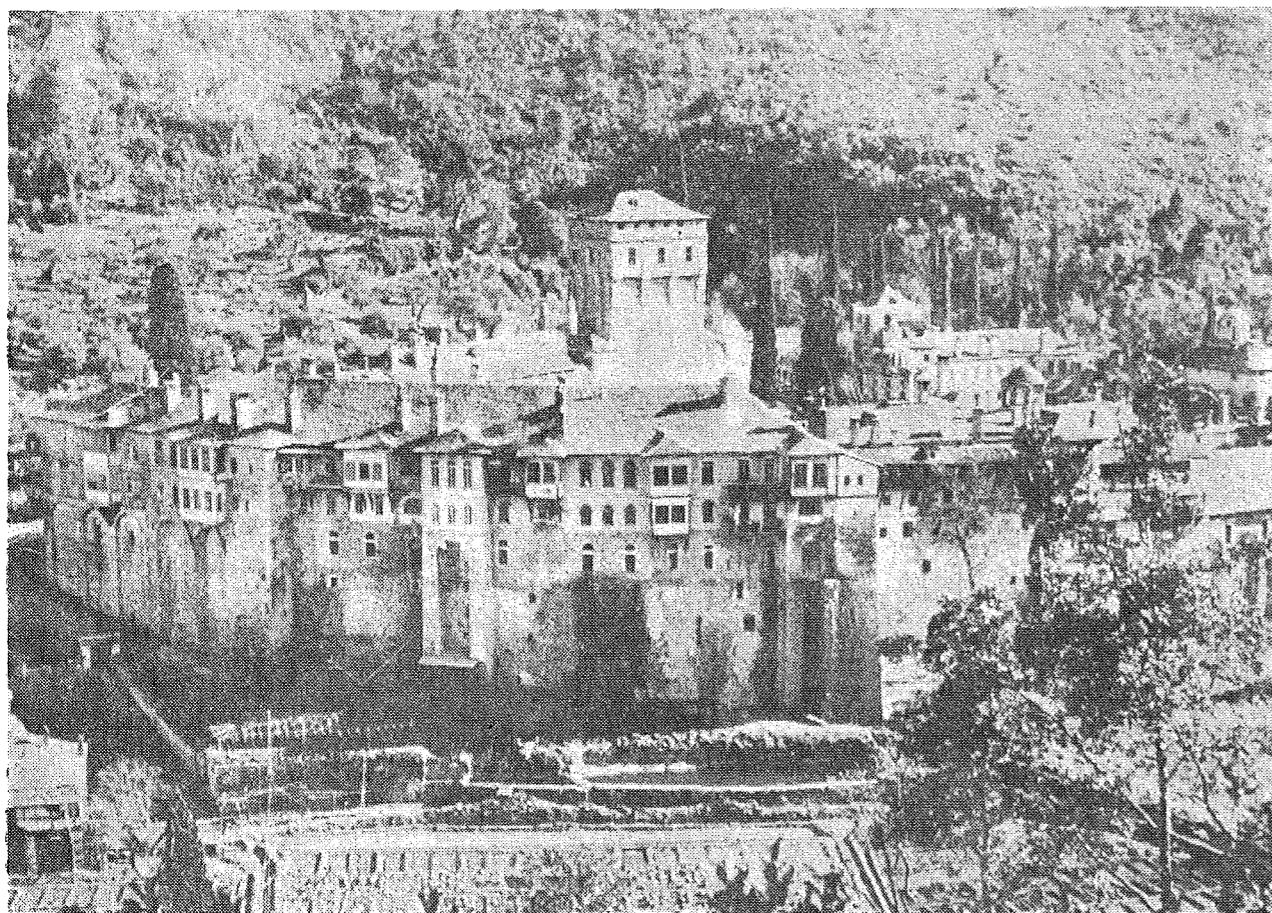

»Oplakivanje Hristovo«, detalj freske iz manastira Nerezi kod Skopja.

La Pietà, détail d'une fresque du monastère de Nerezi, près de Skopje.

Manastir Hilandar na Atosu.

Le monastère de Hiland au Mont Atos.

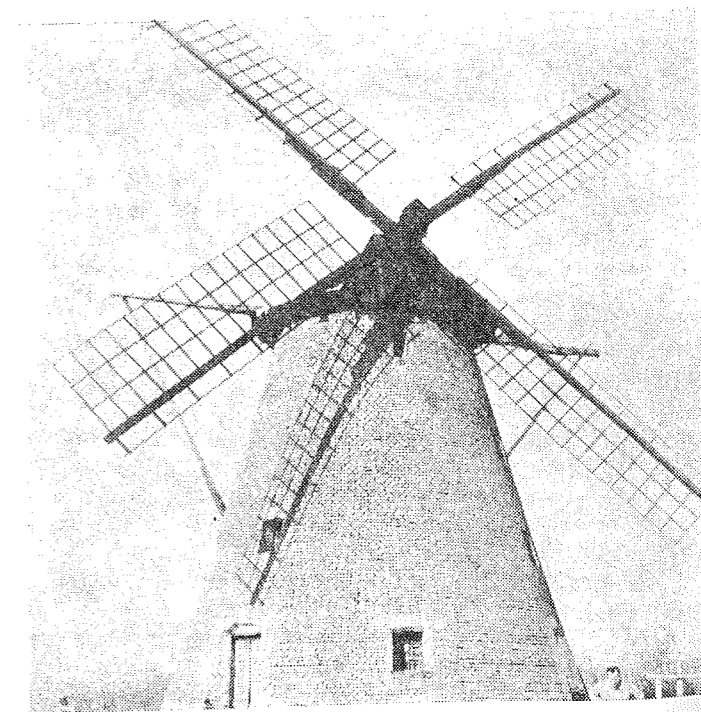

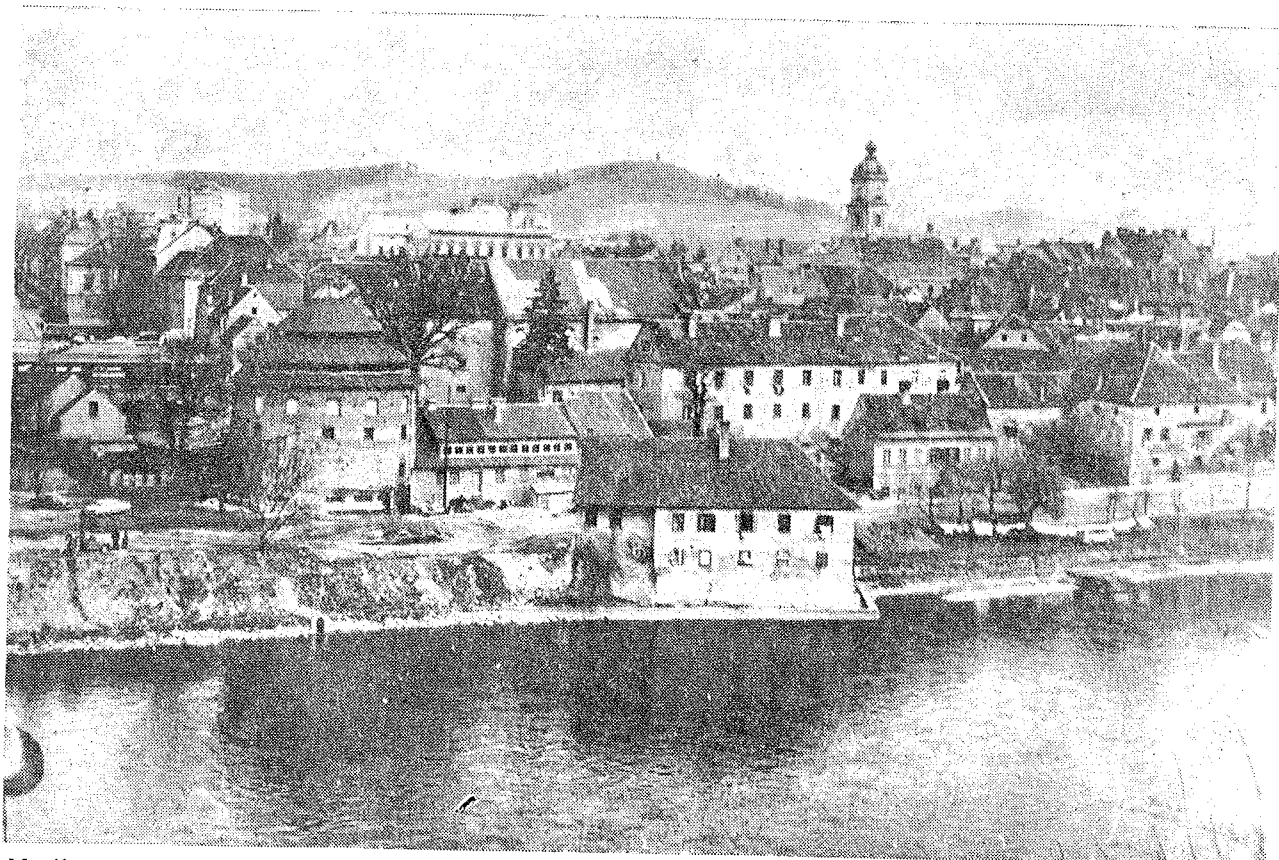
Arslanagića most kod Trebinja.

Le pont Arslanagić près de Trebinje.

Vetrenjača kod Melenaca u Banatu.

Moulin à vent près de Melenci au Banat.

Maribor, staro jezgro grada.

Le vieux centre de la ville de Maribor.